

Цитування:

Денисюк Ж. З. Глобальність людського розвитку в антропоцені: культурологічні та ціннісні виміри. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 1. С. 11-16.

Denysiyuk Zh. (2022). The global nature of human development in the Anthropocene: cultural and value dimensions. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 1, 11-16 [in Ukrainian].

Денисюк Жанна Захарівна,
доктор культурології, доцент кафедри
культурології та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0833-2993>
Researcher ID: G-9549-2019
jannet_d7@ukr.net

ГЛОБАЛЬНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В АНТРОПОЦЕНІ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА ЦІННІСНІ ВИМІРИ

Мета роботи: виявити глобальні особливості людського розвитку в добу антропоцену, яка характеризується тотальним впливом людини на природу і світ в цілому, і яка, своєю чергою, актуалізує проблематику культурно-ціннісних впливів і регулювання, що формує точки перетину людської культури і середовища (світ-екологія, екосеміотика), що перетворюють світ. **Методологія** дослідження ґрунтується на застосуванні системного підходу, аналітичного методу, синтетичного, культурологічного та аксіологічного, що дозволить комплексно розглянути означену проблематику і сформулювати обґрунтовані висновки. **Наукова новизна** характеризується тим, що вперше розглянуто проблематику глобальності людського розвитку в антропоцені з позицій культурологічно-ціннісного виміру, що входить до систем відношень природного й соціального середовища, перетвореного і створеного людиною. Це дає змогу осягнути місце і роль культури як глобального чинника у формуванні і трансформуванні цінностей, що визначають магістральні напрями розвитку людської цивілізації. **Висновки.** У результаті проведеного дослідження встановлено, що дослідження глобальності людського розвитку в добу антропоцену, яка, вийшовши поза межі суто геолого-екологічних рамок свого розуміння, порушує низку проблем людського розвитку, які мають вирішуватися за допомоги комплексного підходу, зачіпаючи соціальні, культурні, економічні, політичні та інші аспекти буття людства. Поглиблення суперечностей і проблематики, що постали внаслідок різнобічної діяльності людини і які визначаються впливом людства на середовище свого буття, вимагають пошуку новітніх стратегій розв'язання цих суперечностей, перегляду наукових концептів антропоцентризму, гуманізму, ціннісних і світоглядних відношень. Вагоме значення відводиться культурі як цивілізаційному феномену, сформованому внаслідок людської діяльності і який може слугувати чинником розв'язання проблем негативних наслідків діяльності людства. Світові аналітики стверджують про невідворотність перегляду та переосмислення перспектив буття людини в глобалізованому світі, який, на жаль, рухається до нестабільності та конфліктогенності, що зумовлюється загостренням низки чинників як економічного, так і політичного характеру, що може призвести до екзистенційних ризиків і навіть катастроф. Відтак на порядку денному набувають актуальності не лише питання оперативного реагування/втручання у вирішення таких ситуацій, але й вжиття заходів на більш фундаментальному, ціннісному рівні.

Ключові слова: антропоцен, глобальний розвиток, природне середовище, людська діяльність, культура, цивілізація, цінності, соціальне середовище.

Denysiyuk Zhanna, D.Sc. in Cultural Studies, Associate Professor of Departments Cultural Studies and intercultural communication of National Academy of Culture and Arts Management

The global nature of human development in the Anthropocene: cultural and value dimensions

The purpose of the Article to identify global features of human development in the day, the Anthropocene, which is characterized by the total impact of man on nature and the world as a whole, and which, in turn, highlights the issue of cultural and value relations, giving points of intersection of human culture and environment, (ecosemiotics) that transform the world. **The research methodology** is based on the application of a systematic approach, analytical method, synthetic, culturalological, and axiological, which will allow a comprehensive consideration of these issues and formulate sound conclusions. **The scientific novelty** is characterized by the fact that for the first time the issue of globality of human development in the Anthropocene from the standpoint of cultural and value dimension, which is part of the systems of natural and social environment, transformed and created by man. This makes it possible to understand the place and role of culture as a global factor in the formation and transformation of values that determine the main

directions of the development of human civilization. **Conclusions.** The study found that the study of the global nature of human development in the Anthropocene, which, going beyond the purely geological and ecological framework of its understanding, raises several human development issues that need to be addressed through an integrated approach, affecting social, cultural, economic, political and other aspects of human existence. The deepening contradictions and problems that have arisen as a result of various human activities and are determined by the impact of mankind on the environment, require the search for new strategies to resolve these contradictions, reconsider the scientific concepts of anthropocentrism, humanism, values, and worldviews. Culture is of great importance as a civilizational phenomenon formed as a result of human activity and which can serve as a factor in solving the problems of the negative consequences of human activity. World analysts argue that it is inevitable to reconsider and rethink the prospects of human existence in a globalized world, which, unfortunately, is moving towards instability and conflict, due to the exacerbation of a number of factors, both economic and political, which can lead to existential risks and even disasters. Therefore, not only the issues of prompt response/intervention in resolving such situations but also taking measures at a more fundamental, value level become relevant on the agenda.

Key words: Anthropocene, global development, natural environment, human activity, culture, civilization, values, social environment.

Актуальність теми дослідження. Розуміння планетарного розвитку людства та породжуваних низки проблем протягом останніх століть, вимагає не лише переосмислення в бік застереження від різного роду катастроф для самого факту існування людини, але й вироблення певних стратегій для перспектив гармонійного розвитку в межах цивілізаційного прогресу і збереження світу для нащадків. Період людського розвитку, який з геологічної точки зору, дослідники стали іменувати антропоценом (йому передував голоцен, який нараховує 11 700 років), що пов'язується насамперед з мірою втручання і впливу людини в природне середовище і визначається рівнем технічного/технологічного розвитку. Поміж тим, актуальність цієї проблематики вже давно вийшла на межі міждисциплінарних досліджень і зачіпає не лише дискурси екології, природного середовища але й гуманітарного дискурсу в цілому, у тому числі культурно-мистецького, ціннісного, осмислення на глибинному філософському рівні системи взаємодій людина–світ. Відповідно зростає необхідність формування нової парадигми цивілізаційного розвитку людства з урахуванням всіх нових викликів і ризиків, причинених діяльністю людини (в широкому сенсі слова), здатної подолати якщо й не всі, то головні суперечності на цьому шляху. Культура як спосіб життя і створена людиною реальність у цьому зв'язку постає сукупністю не лише історико-географічного але й фундаментального символічного компонентів, здатною подолати кризу людського суб'єкта, продуктивно впливаючи на творення нового гуманізму, переформатовуючи роль людських цінностей та роль культури у переосмисленні світовідношення.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика глобальності людського

розвитку в антропоцені, що розгалужується на низку окремих питань, як-от: формування екологічної культури та цінностей, питання гуманітарного й соціокультурного розвитку людства, формування екосеміотики, загалом поняття антропоцену й антропоцентричної парадигми в науці розглядали вчені зарубіжжя, такі як Ч. Віборн [10], Т. Демос [6], С. Кірш [8], А. Ласт [9], М. Лім [10], Н. Мірзоев [11], П. Согаард Йоргенсен [10], Д. Хартлі [7]; а також вітчизняні дослідники: Т. Гардашук [1], С. Копилова [2-3], І. Скакун [4], О. Сулацкова [5] та ін. Джерельною базою нашого дослідження стали також офіційні документи: глобальна доповідь про людський розвиток в антропоцені, опублікована у 2020 р. Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), яка вже понад тридцять років поспіль (з 1990 року) публікує свої дослідження як незалежний аналітичний та емпіричний матеріал для обґрунтованого обговорення найважливіших питань, тенденцій різних аспектів розвитку людини. Доповненням до цього стало видання цієї ж організацією спеціальної доповіді на початку 2022 р., присвяченої новим загрозам людині в антропоцені.

Мета роботи: виявити глобальні особливості людського розвитку в добу антропоцену, яка характеризується тотальним впливом людини на природу і світ в цілому, і яка, своєю чергою, актуалізує проблематику культурно-ціннісних впливів і регулювання, що формує точки перетину людської культури і середовища (світ-екологія, екосеміотика), що перетворюють світ.

Виклад основного матеріалу. За визначенням професора Нью-Йоркського університету Н. Мірзоева, антропоценом вчені назвали нову епоху в геології, викликану втручанням людини в природу, її вік становить приблизно 250 років, що є дуже малою частинкою в тягlostі геологічного часу, яка

може бути ледве помітною на тлі 10 000 років попереднього періоду голоцену, коли надзвичайно стабільні кліматичні умови зробили можливим землеробство і цивілізацію людини загалом [11, 213]. Дослідник Т. Демос зазначає, що термін антропоцен ввів до наукового обігу хімік атмосфери П. Крутцен і біолог Ю. Штормер в 2000 році, яким позначили існування нинішньої епохи, яка для них наздогнала голоцен, що має протяжність існування останніх 11700 років. Проте дослідник підкреслює також те, що геологи вживали ці та подібні терміни ще з середини ХІХ ст. [6, 8]. За даними звіту ПРООН щодо глобального розвитку людства, світові вчені загалом вважають, що людство перебуває на завершальній стадії голоцену, який триває протягом 12000 років і протягом якого з'явилася людська цивілізація у тому вигляді, як ми її знаємо. Вони висувують гіпотезу про те, що людство є свідками настання нової геологічної епохи – антропоцену, в якому люди є домінуючою силою, що визначає майбутнє планети. Людський розвиток полягає в розширенні прав і можливостей людей визначати і слідувати своїм власним уявленням про шлях розвитку в пошуках повноцінного життя, що ґрунтується на розширенні їх свобод. Вперше в історії людства найсерйозніші ризики, що вимагають негайного вирішення, пов'язані з людиною і розгортаються в планетарному масштабі, починаючи від зміни клімату та пандемії Covid-19 аж до посилення нерівності [13, 29]. Антропоцен, який віднедавна набув поширення у природничих науках і науково-популярних освітніх засобах масової інформації, також стає частиною ширшого дискурсу в галузі культури, гуманітарних і соціальних наук. Так звана антропоценова риторика, на думку Т. Демос, об'єднання образів і тексти — часто виступає як механізм універсалізації, хоча є складно опосередкованою і розподіленою між різними агентами [6, 17]. Британська дослідниця А. Ласт вважає, що поява антропоцену пов'язана із закликами до нової геополітики, що характеризується поняттям відповідальності та турботи про планету та планетарне суспільство, і твори мистецтва так само часто сприяють тісній ідентифікації з більшою планетарною історією, яка може перерости в нові політичні вимоги та нові форми ідентичності та участі [9, 148]. Глобальність розуміння полягає в тому, що антропоцен — це інкапсуляція поняття про те, що сучасна людська діяльність масштабна по

відношенню до планетарного процесу, і тому рішення, які приймаються людиною в соціальній, економічній та політичній сфері, заплуталися в «павутині» планетарного зворотного зв'язку: подібно до того, як земля вступила в геологічний період, в якому людство є домінуючою силою, ввійшовши в історичний період, в якому домінують ризики для її виживання [13, 106]. На думку української дослідниці Т. Гардашук, концепт антропоцену був запропонований лауреатом Нобелівської премії Паулем Йозефом Крутценом (P. J. Crutzen), за допомогою якого описують нову геологічну епоху, де людина є головним детермінантом біосферних та кліматичних змін. Антропоцен інтегрує в собі всі глобальні екологічні проблеми сучасності і, відповідно, може слугувати підґрунтям глибшої інтеграції природничих, соціальних і гуманітарних дисциплін шляхом дослідження становлення нової геологічної доби і прогнозування майбутніх траєкторій розвитку, спираючись на методологію нелінійного мислення та переходу від індивідуальних меж до кордонів планетарного каркасу [1, 78]. Як бачимо, ця проблематика охоплює широкі рівні суспільного буття, демонструючи складну архітектуру взаємопов'язаності їх виявів. Роль культурного чинника також зазнає переосмислення з погляду свого еволюційного розвитку. Подібно до того, як генетична інформація передається через покоління в межах однієї сім'ї, люди також передають через суспільства та покоління цілий комплекс культурної інформації, включаючи знання, норми поведінки, традиції, мову та цінності. Навчаючись один в одного і покладаючись один на одного в плані ресурсів, людська культура протягом поколінь стає все складнішою та різноманітнішою, переслідуючи мету виробити дедалі ефективніші рішення життєвих проблем. Таким чином, культурна еволюція людини дозволяє вирішувати багато тих же адаптивних проблем, що і генетична еволюція, тільки швидше і без видоутворення. Саме колективна культура навіть більшою мірою, ніж наш індивідуальний інтелект, робить людей розумнішими і саме вона веде до створення незвичайної природи. Людський вид здатний бути не просто об'єктом космосу, що трансформується, а й агентом власної трансформації. Загальнолюдська культура ґрунтується на певному ступені співпраці та здатності спілкуватися та вчитися [13, 119]. Вагому роль у розумінні проблем планетарного людства доби антропоцену

відіграє й система цінностей, що є складним та суперечливим утворенням. Нині постає нагальна потреба в переосмисленні стратегії людства в планетарному масштабі. Для того, щоб нести таку відповідальність, варто продумати програму подальших дій, кардинально переосмислити систему цінностей. На перший план виходять цінності життя, пошук шляхів і засобів виживання людства за умов прогресуючого погіршення екологічної й соціальної ситуації. Активно здійснюється перегляд традиційного ставлення як до людини, так і до природи, пошук нових духовних основ подальшого цивілізаційного розвитку, формування нових ідеалів людської діяльності та нового розуміння перспектив людини [5, 14]. Освіта та навчання протягом усього життя зробили свій внесок у формування цінностей, що підтримують ідею раціонального управління планетою. Відповідно до підходу, що ґрунтується на можливостях, найважливішою ланкою для реалізації цих цінностей та перетворення їх на самореалізовані соціальні норми є здатність людей визначати свій шлях розвитку — тобто такі дії людей, що призводять до змін. Отримані в результаті цінності повинні в кращому разі вести до спроможності людей визначати свій шлях розвитку, оскільки цінності слугують стандартами або критеріями для керівництва не тільки діями, але й судженнями, вибором, ставленням, оцінкою, аргументацією, умовляннями, раціоналізацією та визначенням причинності. Однак це не завжди відбувається тому, що, крім іншого, бізнес, уряди країн та організації громадянського суспільства відстоюють свої інтереси способами, які можуть ускладнити або унеможливити здатність людей визначати свій шлях розвитку [13, 134]. Разом з переглядом ціннісного компоненту зміну соціальних норм також слід розглядати як один з потенційно потужних механізмів усунення планетарного дисбалансу, але такого, що взаємодіє з іншими і, певною мірою, може залежати від них. Накопичення проблематики, пов'язаної з технологічним поступом людства та вичерпанням і збереженням природних ресурсів відбувалося протягом всієї історії, але найбільш відчутним це стало у XX ст. Людський контроль за природним середовищем зводився до зберігання природних умов і ресурсів як сфери існування й виявлення життєдіяльності соціуму. Антиекологічні форми поведінки людини пов'язані з перевагою цінностей техногенної цивілізації, яка ґрунтується на ідеї

необмеженого прогресу. Важливо зазначити, що техногенне суспільство відразу ж після свого виникнення починає впливати на традиційні цінності, змушує їх змінюватися. Серед сучасних цінностей набуває значення посилення соціального контролю над матеріальними об'єктами. Саме звідси й випливає необхідність перегляду базових гуманістичних цінностей у культурі та подолання їх суперечностей. Адже ідея гуманізму виникла як учення про високе суспільне призначення людини, її право на свободу розвитку й задоволення різноманітних потреб [5, 15-16]. Відповідно до гуманістичної парадигми, яка відповідає постіндустріальному суспільству, людина розглядається як суб'єкт – творче начало, що рухає світом. Основною проблемою є розвиток особистості як професіонала; ідеалом є культивування індивідуальності; рішення проблеми ґрунтується на ідеї співпраці, творчості, а також принципів прогресу, демократії, свободи. Реалізація гуманістичної парадигми пов'язується із системним, компетентнісним, особистісно орієнтованим підходами [3, 182]. Зв'язок між суспільствами в мультикультурному середовищі та зв'язок, створюваний міжнаціональними мережами, що утворюють глобальне співтовариство людей, є основними елементами формування розвитку людства у XXI ст. Окремо слід наголосити також на необхідності коригування та відновлення рівноваги у взаємодії між трьома основними типами систем, які формують людську цивілізацію: людськими системами, земними системами, а також технологічними та інфраструктурними системами [13, 114]. Для розуміння ролі культури у контексті означеної проблематики важливо звернути також увагу на екосеміотичний аспект. З одного боку, екосеміотику розглядають як частину семіотики культури, або культурної семіотики, з іншого – вона тісно пов'язана з дослідницьким полем біосеміотики, що є синтезом біології та семіотики та має на меті засвідчити, що семіоз як процес вироблення на функціонування знаків, є фундаментальним компонентом життя, який проявляє себе в існуванні знаків і значень у живих системах [1, 71]. Екосеміотика, за визначенням Т. Гардашук, розглядає взаємодію культури і природи як певний двосторонній рух, у якому природа окреслює, визначає культуру так само, як і культура окреслює природу різноманітними шляхами. Екосеміотика, як і інші напрями семіотики, тісно пов'язана з філософією, насамперед, екофілософією, чи

інвайронментальною філософією, оскільки обидві галузі спрямовані на дослідження способів конструювання нашого середовища існування за допомогою знаків і символів. Екосеміотика посідає проміжне місце між семіотикою культури та семіотикою природи, причому залученість культури визначається тим, що інтерпретація людьми свого природного довкілля зумовлена моделями, які вибудовувалися і розвивалися продовж тривалої культурної історії [1, 74]. На думку американського дослідника Д. Хартлі, об'єкт світоєкології міститься в самому понятті «культура», оскільки у своєму первинному значенні культура є культивуванням, доглядом за чимось. Згодом культура стала означати процес розвитку людини. З огляду на те, що світова екологія має на меті подолати філософію та наратив людської історії, засновані на декартівському поділі між людиною і природою, в деконструкції опозиції між культурою і природою, культура за своєю суттю вже є такою реконструкцією. Проблема, на думку Д. Хартлі, полягає в тому, щоб думати про культуру в її історично недавньому розумінні як способі життя чи наборові мистецької діяльності або навіть як «гегемонію» чи «ідеологію», не втрачаючи при цьому її етимологічного коріння [7, 154]. Міркуючи над історичними витоками явищ, що охоплюються терміном «антропоцену», вони, як вважає дослідник, полягають не в прогресі, як-от, наприклад, винаході парового двигуна, а у піднесенні капіталістичного чинника цивілізації з його стратегіями глобального завоювання, нескінченної комодифікації та невпинної раціоналізації. Це ознаменувало поворотний момент в історії відносин людства з рештою природи, що в подальшому мало значення більше, ніж виникнення сільського господарства та появу перших міст. Притаманною антропоценовому дискурсу є концепція історичної причинності, яка ґрунтується на технологічному чинникові, який, втім, пов'язаний з соціально-культурним розвитком [7, 156]. Актуальність питань культури в означеній проблематиці стає, на думку С. Кірша, концептуальним майданчиком вирішення протиріч між людством та світом природи. Будучи вкоріненою, як не парадоксально, у догляді за природним зростанням, культура все ще керується переконливими способами до людських проєктів самостворення та до соціальних процесів світотворення, які породжують специфічні «способи життя», з концепцією їх використання як загальної проблематики

посередництва, з одного боку, і як дескриптор – і передбачуване пояснення відмінностей серед народів, – з іншого. Де людством формується універсальне, культура все ще має тенденцію викликати особливе. Але контексти європейської сучасності, в яких сформувалися моделі культури як засобу диференціації, вимагають виваженої позиції суб'єкта для сприйняття світу [8, 819]. Таким чином, антропоцен визначає всі сфери буття людини на планеті і створеного нею, включаючи всі аспекти людської активності, генеруючи при цьому складні системи взаємодій.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше розглянуто проблематику глобальності людського розвитку в антропоцені з позицій культурологічно-ціннісного виміру, що входить до систем відношень природного й соціального середовища, перетвореного і створеного людиною. Це дає змогу досягнути місце і роль культури як глобального чинника у формуванні і трансформуванні цінностей, що визначають магістральні напрями розвитку людської цивілізації.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що вивчення глобальності людського розвитку в добу антропоцену, яка, вийшовши поза межі суто геолого-екологічних рамок свого розуміння, порушує низку проблем людського розвитку, які мають вирішуватися за допомоги комплексного підходу, зачіпаючи соціальні, культурні, економічні, політичні та інші аспекти буття людства. Поглиблення суперечностей і проблематики, що постали внаслідок різнобічної діяльності людини і які визначаються впливом людства на середовище свого буття, вимагають пошуку новітніх стратегій розв'язання цих суперечностей, перегляду наукових концептів антропоцентризму, гуманізму, ціннісних і світоглядних відношень. Вагоме значення відводиться культурі як цивілізаційному феномену, сформованому внаслідок людської діяльності і який може слугувати чинником розв'язання проблем негативних наслідків діяльності людства. Світові аналітики стверджують про невідворотність перегляду та переосмислення перспектив буття людини в глобалізованому світі, який, на жаль, рухається до нестабільності та конфліктогенності, що зумовлюється загостренням низки чинників як економічного, так і політичного, безпекового характеру, що може призвести до екзистенційних ризиків і навіть катастроф. Відтак на порядку денному набувають

актуальності не лише питання оперативного реагування/втручання у вирішення таких ситуацій, але й вжиття заходів на більш фундаментальному, ціннісному рівні.

Література

1. Гардашук Т. В. Дослідницьке поле екосеміотики. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2020. Випуск 1(171). Том 1. С. 69-84
2. Копилова С. В. Антропоцентрична система як об'єкт сучасного пізнання. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 32. С. 46-52.
3. Копилова С. Гуманістична й антропоцентрична парадигми у сучасній науці: порівняльний аналіз. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 44. Том 2. С. 180-186.
4. Скакун І. О. Перспективи антропоцентризму в сучасній науковій картині світу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. №5. С. 193–196.
5. Сулацкова О. Соціокультурний розвиток людства в контексті екологічних цінностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. 2014. Випуск 16. С. 13–17.
6. Demos T. J. *Against the Anthropocene: Visual Culture and Environment Today*. Sternberg Press, 2017. 132 p.
7. Hartley D. *Anthropocene, Capitalocene, and the Problem of Culture. Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism* / Edited by Jason W. Moore. Oakland: PM Press, 2016. Pp. 154–165.
8. Kirsch S. *Cultural geography III: Objects of culture and humanity, or, re-‘thinging’ the Anthropocene landscape. Progress in Human Geography*. 2015. Vol. 39(6). Pp. 818–826.
9. Last A. *We Are the World? Anthropocene Cultural Production between Geopoetics and Geopolitics. Theory, Culture & Society*. 2017. Vol. 34(2–3). Pp. 147–168.
10. Lim M. M. L., Søgaard Jørgensen P., and Wyborn C. A. *Reframing the sustainable development goals to achieve sustainable development in the Anthropocene—a systems approach. Ecology and Society*. 2018. 23(3):22. <https://doi.org/10.5751/ES-10182-230322>. <https://www.ecologyandsociety.org/vol23/iss3/art22/> (дата звернення: грудень 2021).
11. Mirzoeff N. *Visualizing the Anthropocene. Public Culture*. 2014. Vol. 26 (2 (73)). Pp. 213–232. <https://doi.org/10.1215/08992363-2392039>.
12. *New threats to human security in the Anthropocene. Demanding greater solidarity: Special report*. 2022. 188 p.
13. United Nations Development Programme. *Human Development Report 2020: The*

Next Frontier—Human Development and the Anthropocene. 2020. 484 p.

References

1. Gardashuk, T.V. (2020). Research field of ecosemiotics. *Multyversum. Filosofskyi almanakh*, 1 (171), 1, 69-84 [in Ukrainian].
 2. Kopylova, S.V. (2021). Anthropocentric system as an object of modern knowledge. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 32, 46-52 [in Ukrainian].
 3. Kopylova, S. (2021). Humanistic and anthropocentric paradigms in modern science: a comparative analysis. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 44, 2, 180-186 [in Ukrainian].
 4. Skakun, I.O. (2015). Prospects for anthropocentrism in the modern scientific picture of the world. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 5, 193–196 [in Ukrainian].
 5. Sulatskova, O. (2014). Socio-cultural development of mankind in the context of environmental values. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filosofiiia»*, 16, 13–17 [in Ukrainian].
 6. Demos, T.J. (2017). *Against the Anthropocene: Visual Culture and Environment Today*. Sternberg Press [in English].
 7. Hartley, D. (2016). *Anthropocene, Capitalocene, and the Problem of Culture. Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, 154–165 [in English].
 8. Kirsch, S. (2015). *Cultural geography III: Objects of culture and humanity, or, re-‘thinging’ the Anthropocene landscape. Progress in Human Geography*, 39(6), 818–826 [in English].
 9. Last A. (2017). *We Are the World? Anthropocene Cultural Production between Geopoetics and Geopolitics. Theory, Culture & Society*, 34(2–3), 147–168 [in English].
 10. Lim, M. M. L., Søgaard Jørgensen P., and Wyborn C. A. (2018). *Reframing the sustainable development goals to achieve sustainable development in the Anthropocene a systems approach. Ecology and Society*, 23(3):22. <https://doi.org/10.5751/ES-10182-230322>. URL: <https://www.ecologyandsociety.org/vol23/iss3/art22/> [in English].
 11. Mirzoeff, N. (2014). *Visualizing the Anthropocene. Public Culture*, 26 (2 (73)), 213–232. <https://doi.org/10.1215/08992363-2392039>[in English].
 12. *New threats to human security in the Anthropocene. Demanding greater solidarity: Special report*. (2022) [in English].
 13. United Nations Development Programme. *Human Development Report 2020: The Next Frontier—Human Development and the Anthropocene* (2020) [in English].
- Стаття надійшла до редакції 16.12.2021
Отримано після доопрацювання 15.01.2022
Прийнято до друку 18.01.2022*